

Hofcultuur in de zestiende en de zeventiende eeuw

Commedia dell'arte

In de tweede helft van de zestiende eeuw ontstond in Italië een puur theatrale vorm van bewegingskunst, die zich louter richtte op de expressieve uitbeelding van een verhaal; waarbij de theatrale doelstelling vooral tot uiting kwam in karikaturale overdrijving. Deze theatrale bewegingskunst was een onderdeel van de **Commedia dell'arte** (te vertalen met 'beroepskomedie'): een vorm van blijspel waarin op een kluchtige manier allerlei liefdesverwickelingen ten tonele werden gevoerd, door beroepsspelers die poëzie en proza voordroegen, zongen, mimespeelden en dansten. Kenmerkend is voorts dat improvisatie een belangrijke rol speelde en dat de handeling werd gedragen door stereotiep voorkomende personages, waarvan een deel was gemaskerd. Aanvankelijk traden vier verschillende soorten van personages op, die stevast een bepaalde rol in de handeling vervulden.

Het meest serieus waren de zogeheten 'gelieven' (in het Italiaans 'innamorati'): de jonge minnaars om wie de handeling eigenlijk draaide en die het mooie van de oprechte liefde vertegenwoordigden. De gelieven droegen nooit maskers en bij hun spel lag de nadruk op literaire aspecten van de Commedia dell'arte. Bij hen ging het namelijk om fraaie voordrachtskunst, met gevoelige, poëtische verzen of verstandelijke, scherpzinnige redevoeringen.

De andere personages droegen vaak maskers en waren clownesk of grotesk aangekleed; bovendien was bij hen (pantomimische) bewegingskunst even belangrijk als voordrachtskunst. Zo werd een belangrijk soort van personage gevormd door de zogeheten 'oude mannen' ('vecchi'). (Hierbij moet men wel bedenken dat in de zestiende en zeventiende eeuw iemand van veertig al oud werd genoemd.) Bij de romantische verhoudingen van de gelieven vervulden deze oude mannen de rol van obstakel. Vaak was zo 'n oude man de vader van de vrouwelijke helft van een jong liefdespaar, die zijn dochter wilde uithuwelijken aan een andere, gewoonlijk rijkere man dan haar geliefde. Het kwam echter ook voor dat een oude man met zijn zoon streed om dezelfde jonge vrouw of dat een oude man met een veel jongere vrouw was getrouwd, die door de jongeman het hof werd gemaakt. Deze oude mannen vertegenwoordigden autoriteitsfiguren of 'meesters', die meestal op een karikaturale manier belachelijk werden gemaakt. Hierbij waren vooral twee typen van oude mannen buitengewoon populair. De ene was Pantalone, een koopman die zich graag jonger voordeed dan hij was en die door zijn driftige temperament nogal opgewonden te werk ging. In tegenstelling tot Pantalone trad diens vriend, of juist rivaal, de Dottore of Dokter meer bezadigd en plechtstatig op. Deze charlataneske figuur was een betweterige rechtsgeleerde of geneeskundige, die voortdurend aan het woord probeerde te blijven om anderen van zijn gelijk te overtuigen. Dottores lange en overdreven tirades leidden echter alleen tot onnozele konklusies - zoals 'Wat vierkant is gemaakt, is niet rond' - die met de vele versprekingen het humoristische karakter van dit personage bepaalden.

Een derde soort van personage, naast de gelieven en de oude mannen, betrof de Capitano of Kapitein, een soldateske figuur die zwierig en bizar was uitgedost met zwaard, cape en hoed met pluimen. Deze uiterlijke praalhans had ook innerlijk het karakter van een

opschepper. Maar zijn grootspraak, over vele veroveringen op het oorlogsveld en in de liefde, werd altijd ontmaskerd.

De meeste kwinkslagen - zowel in woord en gebaar - maakten de knechten ('zanni') die uiterst vitaal, wanneer al niet acrobatisch, bewogen en ook dansten. Eén van de beste en bekendste 'knechten' is de acteur Tristano Martinelli. Samen met zijn broer, Drusiano Martinelli, staat hij aan de leiding van een commedia dell'arte groep die bestaat uit acht mannen en drie vrouwen. Tristano is zo goed dat hij de naam 'Arlecchino' aanneemt, naar de middeleeuwse watervlugge duivel Arlequin, die zeer populair is geweest in Parijs. Al tijdens zijn leven is Arlecchino een mythe en wordt de lieveling aan het Franse hof, waar hij zeer goed in de smaak valt bij Henri IV en zijn vrouw Maria de' Medici, die hem rijkelijk belonen voor zijn grappige fratsen. En ook de hertog van Mantua overstelpt hem met gunsten. Met zijn gezelschap reist hij veel door o.a. Italië, Frankrijk, de Zuidelijke Nederlanden, Spanje en Engeland. Overal waar hij komt wint hij de harten van hovelingen en stedelingen.

Ook andere commedia dell'arte acteurs reizen door Europa, op zoek naar publiek en inkomen. Vanaf 1570 tot ver in de achttiende eeuw hebben zij heel wat rondgetrokken. Vooral in Frankrijk, waarmee Italië nauwe betrekkingen onderhoudt in de zestiende en zeventiende eeuw, zijn zij veelgeziene gasten aan het hof en de steden. Lodewijk XIV vraagt in 1661 een groep Italiaanse acteurs zich voorgoed in Parijs te vestigen om voor hem te spelen. Daarvoor ontvangen ze een rijke subsidie van het hof. Gaandeweg beginnen zij steeds meer in het Frans op te treden. In 1697 worden ze door Lodewijk echter weer verbannen uit Parijs, omdat hij ze ervan beschuldigt dat ze in een van hun voorstellingen zijn tweede vrouw, Madame de Maintenou, op satirische wijze belachelijk hebben gemaakt. De groep sluit zich vervolgens elders in Frankrijk bij de bestaande Franse gezelschappen aan. Daaruit ontwikkelt zich een mengvorm tussen het Franse en Italiaanse toneel, dat vooral op jaarmarkten en in provincies wordt opgevoerd.

De Nederlanden raken nauwelijks rechtstreeks in contact met het commedia dell'arte toneel. De rondtrekkende toneelgroepen die in de zeventiende en achttiende eeuw Nederland aandoen, zijn meestal mengvormen tussen het Italiaanse en het Franse toneel. Veel informatie over het Italiaans-franse repertoire komt via boeken naar Nederland, zoals via een zesdelige, geïllustreerde uitgave van het gehele Italiaanse repertoire dat de harlekijn Evaristo Gherardi heeft samengesteld.

Bovendien worden de commedia dell'arte acteurs overal waar ze komen onderwerp van gravures en prenten, zoals die van Jacques Callot. Daardoor wordt hun invloed wereldwijd verspreid. Latere schilders als Jan Steen en Rembrandt van Rijn laten zich in hun werk bijvoorbeeld door Callots prenten beïnvloeden en ook de schrijver Bredero maakt gebruik van commedia dell'arte personages die hij kent van afbeeldingen, al beperkt de overeenkomst zich vaak tot hun naam ('Dr. Gratiano' in *De Stomme Ridder*, 1617); verder vertonen zij vaak sterk Hollandse trekken.